

УДК378.4.016:11(477)«16/17»(093)

Симчич М. В.

## ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ У XVII-XVIII ст.

*У статті автор намагається з'ясувати, які джерела і у який спосіб повинні залучатись до вивчення викладання філософії у Києво-Могилянській академії в XVII-XVIII ст.*

Щоб дослідити викладання філософії у Києво-Могилянській академії, конче необхідно визначити джерельну базу, яку можна було б використати у такому дослідженні. На нашу думку, суто теоретично, джерела щодо викладання філософії можна поділити на дві категорії. Перша - це *пам'ятки викладання філософії*, тобто джерела, в яких так чи інакше передається зміст філософських курсів у КМА (записи лекцій, підручники тощо). Друга категорія - це *пам'ятки про викладання філософії*, тобто додаткова інформація, з якої можна довідатись як проходило викладан-

ня філософії у КМА (інструкції академічного керівництва, спогади викладачів і студентів і т. ін.). Звісно, обидві категорії джерел не можна вивчати ізольовано одна від одної: тільки дослідивши їх у сукупності, отримаємо адекватну (невикривлену) картину про те, яку філософію і як викладали й вивчали в Києво-Могилянській академії у XVII-XVIII ст.

До нас не дійшло жодної інформації про те, що хтось з професорів КМА для викладання свого філософського курсу написав підручник, який би був надрукований і за яким би велося

навчання<sup>1</sup>. Винятком можна було б вважати працю Михайла Козачинського «Philosophia Aristotelica ad Mentem Peripateticarum Tradita (Філософія Аристотелева по умствованію періпатетиков изданная)», яка була надрукована у Львові в друкарні Львівського Ставропігійського братства у 1745 р. [1]. Але ця книжка хоча і має обсяг 61 аркуш (при форматі 2°), насправді є виданням тільки філософських тез з публічного диспуту, що відбувся у Києві 17 березня 1745 р., яким відведено лише 6 аркушів<sup>2</sup>, решта змісту - це присвяти та похвали цариці Єлисаветі Петрівні та Олексію і Кирилу Розумовським<sup>3</sup>. Таким чином, цю книжку, яка хоч і має назву досить подібну до назви самого філософського курсу, який прочитав М. Козачинський у Києво-Могилянській академії у 1743/44-1744/45 навчальних роках<sup>4</sup>, підручником філософії вважати не можна.

Основною джерельною базою для дослідження викладання філософії у КМА у XVII—XVIII ст. потрібно вважати рукописні латиномовні записи філософських курсів. На сьогодні в ІР НБУВ збе-

<sup>1</sup> У західній Європі, починаючи з XVI ст., друкувалась величезна кількість підручників для навчальних закладів різного рівня, у тому числі підручників з філософії, особливо це характерно для протестанських держав. Натомість в єзуїтських колегіях Речі Посполитої найчастіше користувались рукописними записами лекцій.

<sup>2</sup> У книзі нема нумерації сторінок, тому єдиний спосіб для позначення сторінок, на яких надруковані філософські тези до диспуту, - це вказівка сигнатури. Книжка, затвердженням Я. Запаська і Ісаєвича, була надрукована в двох друкарнях: Львівського Ставропігійського братства (кириличний текст) і Львівській єзуїтській друкарні (латиничний текст) [2]. Мабуть, тому в книзі трапляються два види сигнатур: частина аркушів позначена латиною, а частина - кириличними літерами (напевне, латиничною - з єзуїтської друкарні, а кириличні - з братської). Оскільки тези написані двома мовами, спочатку латиною, а потім у перекладі на російську (Слов'янськ), як пишеться у тексті, то частину аркушів позначено латиничною сигнатурою, а частину - кириличною. Отже, у книзі М. Козачинського є чотири списки тез: 1) 7 тез з логіки (сигн. Є-Є<sup>2</sup>); 2) 4 тези з етики (сигн. Ж); 3) 4 тези з фізики (сигн. М-М<sup>2</sup>); 4) 4 тези з метафізики (сигн. Р<sup>2</sup>).

<sup>3</sup> У книзі велику увагу приділено братам Розумовським. Крім присвяти, тут вміщено родовід Розумовських, а також велику кількість акровіршів латинською, польською і російською мовами, присвячених їм. Ймовірно, що ця книга - не є публікацією тез з диспуту, що вже відбувся, а виданням тез, запланованих до диспуту. Мабуть, на цей публічний диспут мали запросити когось з Розумовських і книжку збиралися йому подарувати. Частково підтверджується це тим, що на латиномовній і на польськомовній титульних сторінках написано по дворянському латинському віршу. Напис на латиномовній титульній сторінці такий:

qVIsqVe sat ese potest sat CertVs re sVper lsta  
qVoD rozVMoVskiCh stlrps generose fVlt.

Виділені літери можна сприймати як римські числа, і якщо їх підрахувати, то буде число 1744. Так само і з віршем на польськомовній титульній сторінці. Найімовірніше, що у такий спосіб автор хотів зашифрувати рік написання книжки, яка видавалась до диспуту, а не після нього.

<sup>4</sup> Так, перші слова назви філософського курсу 1743/44-1744/45 навч. років, що зберігся в рукописах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 301, спр. 301 і ф. 305, спр. ДС/п171, ДС/п172, ДС/п173 - «Philosophia Aristotelica». На титульній сторінці цього курсу також вміщено слова присвяти Єлисаветі Петрівні. Це єдиний зі збережених філософських курсів, де на титульній сторінці є присвята російським царям.

рігається близько 80 рукописів з такими курсами. Дослідження цих рукописів розпочалося наприкінці XIX ст., а особливо інтенсивно велося у 60-70-х роках XX ст., коли низку рукописів було перекладено українською або російською мовами. Однак, незважаючи на це, дослідники не зуміли достатньо аргументовано відповісти на запитання, що це за записи, ким вони написані і за яких умов. Єдиною озвученою інформацією, було твердження, що «філософські курси професорів КМА» - це студентські записи [3]. Але не зрозуміло, чи це конспекти у сучасному розумінні слова? Якщо так, то хіба можна їх вважати виразником думки викладача-мислителя? Чи можна їх видавати, зазначаючи на обкладинці прізвища: Прокопович, Яворський, Кониський і т. д. Чи багато сучасних викладачів зраділо, якби один з конспектів, що написав якийсь студент упродовж курсу викладання, було видано як їх власний твір? Отже, не маючи чіткого уявлення про особливості написання філософських курсів у КМА, ми не можемо приступати до їх вивчення.

На нашу думку, дуже важливо визначити, у який спосіб були написані ці курси. Для цього потрібно провести відповідний текстологічний аналіз. Він досить складний і потребує детального графологічного, лінгвістичного і змістовного аналізу рукопису, але позитивним є той факт, що багато однакових філософських курсів міститься у кількох різних рукописах. Дослідження відмінностей запису одного тексту в кількох рукописах може надати вагому інформацію, завдяки якій можна частково реконструювати спосіб написання кожного рукопису [4]. Наприклад, в ІР НБУВ зберігається чотири рукописи: ф. 306, спр. 97п/59; 98п/58 і ф. 312, спр. 625/400С; 624/399С. У перших трьох збереглася титульна сторінка з таким текстом: «Manoductio ad logicam sive dialectica generosae juventuti ad rationem philosophiam preparandae in campo Kijovo-Mohilaeano exporecta et rectae rationis tramitae in majorem primi et ultimi termini nostri Dei ter optimi maximi gloriam et in gentem stagiritarum utilitatem exemplis (a reverendo patre Christophoro Czarnucki)<sup>5</sup> illustrata anno aeternae incarnatae Sapientiae 1702 (septembris octavo)<sup>6,7</sup>». Після порівняльного аналізу цих рукописів помічаємо, що текст в усіх чотирьох рукописах збігається майже дослівно<sup>8</sup>. Відхилення зовсім незначні

<sup>5</sup> Текст, що в цих дужках, є лише в рукописі 97п/59.

<sup>6</sup> Текст, що в цих дужках, є лише в рукописах 97п/59 і 98п/58.

<sup>7</sup> «Керівництво до логіки або діалектика, викладена шляхетній молоді перед раціональною філософією на полі Києво-Могилянському рівною стежиною розуму, на більшу славу першої і останньої мети нашої — Бога тричі найкращого, найбільшого і висвітлена на велику користь люду стагірїтського через приклади всесесним отцем Христофором Чарнуцьким в році Вічної Втіленої Мудрості 1702, 8 вересня.»

<sup>8</sup> За обсягом усі рукописи однакові, тільки в рукописі 624/399С відсутні дві останні частини тексту, які мають назву «Philosophia naturalis...» і «Philosophia ultranaturalis...»

і стосуються не так тексту, як його запису. Зокрема, в різних рукописах використовуються різні латинські скорочення для написання одних і тих самих слів<sup>1</sup>. Відрізняється й пунктуація<sup>2</sup>. Одне і те саме слово у різних рукописах написано як з великої, так і з малої літери<sup>3</sup>. По-різному використано підкреслення<sup>4</sup>. Також у рукописах досить часто по-різному написані власні назви<sup>5</sup>. Що ж до власне текстуальних відмінностей, то це найчастіше або переставлені слова у реченні, або вживання однієї граматичної форми замість іншої, що практично синонімічні між собою. Інколи трапляються пропуски слів або цілих абзаців<sup>6</sup>.

На нашу думку, такі особливості запису тексту вказують на те, що скриптори здебільшого записували текст під диктовку, при цьому темп диктування був досить повільний, а записувачі - дуже уважні, бо великих відмінностей у тексті немає. Це припущення підтверджується ще й тим, що у разі пропуску в одному рукописі кількох рядків тексту, які потім дописано на полях, таку саму помилку бачимо і в інших рукописах у тому

<sup>1</sup> При записі латинського тексту, починаючи з часів Середньовіччя, використовувалась ціла система скорочень і умовних позначень. Так, часто вживані префікси, суфікси чи закінчення можна було на письмі замінити одним знаком. Також у довгих словах частину літер у середині слова пропускали і над рядком або під рядком ставили титлу. Система скорочень увесь час знавала змін: так, у середині XVIII ст. записували інакше, ніж на початку цього століття. Агіе часто використання скорочень залежало не тільки від часу записування, але й від особи скриптора. Одні й ті ж слова можна було скорочувати по-різному. Пояснити, чому записувач надавав перевагу одному скороченню замість іншого, важко. Але зауважимо, що коли б збережені рукописні курси були б відтворені шляхом переписування, то відмінності у використанні скорочень не були б такими значними.

<sup>2</sup> У рукописних курсах немає якихось чітких правил пунктуації. Крапка ставиться переважно після закінчення певної думки, а кома може стояти в будь-якому місці в реченні, навіть там, де ми, за сучасною логікою, коми не поставили б за жодних обставин. До того ж в одному й тому ж тексті в різних рукописах коми розставлені зовсім по-різному.

<sup>3</sup> Правил вживання великої літери також не було. Скриптор писав з великої літери, на нашу думку, ті слова, які вважав важливішими. Оскільки думки записувачів не завжди збігалися, вживання великої літери в різних рукописах, де записаний один і той самий текст, дуже різняться.

<sup>4</sup> На нашу думку, підкреслення використовували у такий самий спосіб, що і велику літеру, аби виділити найважливіші частини речення. Здебільшого підкреслювалися визначення і приклади, але кожен з скрипторів робив це по-своєму. Однак нам невідомо, коли з'явилось певне підкреслювання - чи під час написання, чи пізніше.

<sup>5</sup> Так, у паралельних місцях прізвища: Фонсека записано як *Fonseca* - [625/400С, арк. 4] і [98п/58, арк. 4], *Phosnensa* - [624/399С, арк. 3 зв.], *Phosensa* - [97п/59, арк. 3 зв.]; Овієдо - як *Owiedo* - [625/400С, арк. 146] і [97п/59, арк. 171 зв.], *Ovgedo* - [624/399С, арк. 201 зв.], *Oviedo* - [98п/58, арк. 184]; Суарес з епітетом Великий - як *M. Zoares* - [625/400С, арк. 147 зв.], *magnus Zures* - [624/399С, арк. 202 зв.], *magnus Soares* - [97п/59, арк. 172зв.], *Magnus Suares* - [98п/58, арк. 185 зв.]; Хірос - як *Huros* [625/400С, арк. 4], *CHiros* (Буква «С», мабуть, дописана пізніше) - [98п/58, арк. 4], *Chyros* - [624/399С, арк. 4] і [97п/59, арк. 4].

<sup>6</sup> У кінці розділу в рукописі 624/399С, арк. 9 пропущено абзац, що в інших рукописах починається зі слів «*Notandum ultimo*».

самому місці<sup>7</sup>. Також бачимо, що у деяких місцях одного рукопису залишене вільне місце на сторінці. Наявність цього вільного місця неможливо пояснити, якщо б текст просто переписували. Найімовірніше, студент, який здійснював запис, мусив відлучитись і тому залишив місце, щоб пропущений текст дописати пізніше, але виявилось, що місця було залишено забагато, і тому утворилась лакуна, якої немає в інших рукописах<sup>8</sup>.

На основі наведених фактів найвірогіднішою є гіпотеза, що ці рукописи є записами лекцій під диктовку викладача. У цьому випадку викладачем був Христофор Чарнуцький, який почав читати свій філософський курс з 8 вересня 1702 р.<sup>9</sup>

Однак при текстуальному аналізі згаданих рукописів у кількох місцях було знайдено помилки, типові для переписування<sup>10</sup>. Цей факт не може спростувати нашу гіпотезу, тому що, можливо, інколи студенти були відсутні на лекціях і тоді їм доводилось дещо переписувати.

Проте для остаточного підтвердження цієї гіпотези потрібний подальший детальний текстуальний аналіз рукописів філософських курсів. Додаткову інформацію можна отримати з джерел, які ми віднесли до другої категорії: зі спогадів, листів або інших свідчень учасників навчального процесу - викладачів і студентів. З попереднього досвіду випливає, що все сказане про рукописи 97п/59, 98п/58, 625/400С, 624/399С в основному стосується всіх рукописних записів філософських курсів. В усіх випадках, коли нами було знайдено два рукописи, які би містили один курс, ніколи не було помічено між ними значних текстуальних відмінностей, вони завжди були лише графічного характеру<sup>11</sup>. Тому можемо відкинути припущення, що ці рукописи - конспекти у сучасному розумінні. А велика текстуальна

<sup>7</sup> Так, у *Dialectica*, *Tractatus* 1, *Capitus* 1, *Articulus* 1, *Scindum* 2 у рукописі 97п/59, арк. 4 зв. немає ніяких пропусків, натомість у рукописах 624/399С, арк. 5, 98п/58, арк. 5 і 625/400С, арк. 4 зв. пропущено одна й та сама частина речення, яка потім була дописана на берегах. Те ж саме трапляється в *Dialectica*, *Tractatus* 1, *Capitus* 1, *Articulus* 7, *Advertendum* 97п59, арк. 16зв., 17; 624/399С, арк. 21; 98п/58, арк. 14; 625/400С, арк. 15.

<sup>8</sup> Наприклад, у рукописі 624/399С, арк. 46 посередині сторінки між *scindum* 1 і *scindum* 2 пропущено місце десь на 3-4 см, а в інших рукописах у цьому місці текст записано суцільно.

<sup>9</sup> Практика диктування лекцій була поширена в сьїзських навчальних закладах, на що вказують дослідження польського вченого Романа Даровського [5].

<sup>10</sup> Наприклад, скриптор, переписуючи текст, пропускав один рядок, потім, помітивши це, перекреслював переписане і повертався до попереднього рядка [6]. Такі випадки помічено в рукописах 624/399С, арк. 5; 97п/59, арк. 4 зв.; 624/399С, арк. 6, 98п/58, арк. 54 зв.

<sup>11</sup> На сьогодні було знайдено 31 філософський курс, який викладали у КМА в XVII-XVIII ст. З них 24 збережено повністю чи частково у більше ніж одному рукописі. З цих курсів тільки в одному рукописі (446п/1701) було помічено суттєві текстуальні виправлення, ймовірно, що цей рукопис є оригіналом автора.

близькість різних записів одного і того ж курсу, фактично, свідчить про те, що суттєвих відхилень між конкретним записом і текстом, який читав викладач, немає.

Для термінологічної ясності у подальшому дослідженні будемо дотримуватись такого слововживання: *філософським курсом* будемо називати текст, який було прочитано певним викладачем у конкретному навчальному році, а *рукописом, або списком*, філософського курсу - його запис. Один філософський курс може бути записано, переписано, передруковано чи відтворено у якийсь інший спосіб безліч разів, але від цього він не стає іншим філософським курсом<sup>1</sup>. Оскільки велика кількість філософських курсів збереглася у кількох списках, рукописів філософських курсів є набагато більше ніж самих курсів.

Однак рукописні філософські курси не є єдиним джерелом, де зафіксовано зміст того, що викладали у філософському класі КМА. Ще одним джерельним матеріалом, дуже важливим для дослідження, є друковані тези з філософії, які виносилися на публічний диспут.

У КМА одним із основних способів оцінювання успішності студентів був диспут. Диспути проводили щотижнево (*sabativa*), щомісячно (*menstrualis*), а також щорічно - урочисто і публічно. До кожного з диспутів наперед визначали тези (*theses, conclusiones, assertiones, propositiones, theoremata*), які вважались істинними, і їх потрібно було захистити. Тому на кожному диспуті призначали одного захисника тез (*defendens*) і трьох нападників (*oppugnans*)<sup>2</sup>. Перелік тез друкували на окремому аркуші (плакаті). Цей аркуш був великого формату (близько метра завдовжки) і мав безліч графічних прикрас. Ці плакати, крім того, що слугували афішею, коли прикріплювалися до воріт академії, також відігравали роль сувеніра. Тези друкували на дорогих матеріалах (шовк, атлас) і дарували почесним гостям на пам'ять. Дуже часто портрет відомого гостя диспуту зображувався на самому плакаті з тезами.

Плакати з тезами до диспуту мають неабияку мистецьку цінність, тому до них ставляться переважно як до пам'яток графічного мистецтва, але практично ніхто з вітчизняних дослідників не звертав на них увагу, як на джерела щодо

<sup>1</sup> У книзі Я. Стратій, В. Андрушка, В. Литвинова «Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянської академії», що вийшла у Києві 1982 р., описано 89 філософських курсів [оп. 152-324]. Автори не роблять розрізнення між філософським курсом і списком філософського курсу. Кожен рукопис, в якому записана хоча б якась частина філософського курсу, вони вважали окремим філософським курсом. Така термінологічна невизначеність призводить до непорозуміння.

<sup>2</sup> Висновок про це можна зробити з переліку тез, які було винесено на місячні і суботні диспути в КМА в 1727/28-1728/29 навчальних роках, що збереглися у рукописі 452п/1746, арк. 264 ЗВ.-268 зв.

викладання філософії в КМА. На жаль, таке ставлення має дуже давню історію: багато плакатів дійшли до нас в «обрізаному» вигляді: залишилось тільки зображення, а самі тези знищено<sup>3</sup>.

Ще однією особливістю, яка ускладнює дослідження друкованих філософських тез, - це невизначеність пошуку. Філософські друковані тези найчастіше зберігаються у музеях і можуть бути каталогізовані або за іменем гравера, який їх прикрашав, або за іменем особи, якій вони були присвячені (почесного гостя диспуту), або за іменем студента, який їх захищав. Звісно, для нас найбільший інтерес становить ім'я викладача, під чийм керівництвом вони захищались<sup>4</sup>, та навчальний рік, коли проходив диспут.

Через складність пошуку друкованих тез ми маємо інформацію лише про сім таких плакатів:

1. Філософські і теологічні тези 1691 року, захищались під керівництвом Силуана Озерського, гравер Інокентій Щирський. У мистецтвознавстві мають назву «Конклюдія Обідовського» (за ім'ям студента, який їх захищав); використовувались як подарунок російським царям під час посольства до Москви, яке очолював Силуан Озерський. Тепер зберігаються у Відділі естампів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі. Фотографія цих тез міститься у книзі Ф. Тітова «Стара вища освіта в Київській Україні XVI - поч. XIX ст.» [8]. Для нас вони становлять велику цінність, бо філософський курс Силуана Озерського не зберігся.
2. Філософські тези 1708 року, захищались під керівництвом Теофана Прокоповича, гравер Д. Галяховський, в мистецтвознавстві фігурують під назвою «Тези на честь І. Мазепи», зберігаються у Museum Narodowe у Варшаві, інвентарний номер 183325. На плакаті представлені тези з логіки, фізики, метафізики і етики. Для нас вони становлять величезну цінність, оскільки рукописний курс Т. Прокоповича збережено зі значними пошкодженнями, втрачено велику частину логіки, фізики, а етики збереглося лише чотири аркуші, натомість у тезах ці частини філософського курсу представлено повністю. Також дані тези дають змогу встановити точний час викладання у КМА Т. Прокоповича.
3. Філософські тези 1713 року, захищені під керівництвом Сильвестра Пиновського, присвячені

<sup>3</sup> Так сталося, наприклад, із філософськими тезами 1739 року, присвяченими Рафаїлу Заборовському, що знаходяться у Національному художньому музеї України (див. про них далі).

<sup>4</sup> На думку відомого дослідника викладання філософії в єзуїтських колегіях у Польщі (XVI—XVIII ст.) Романа Даровського, всі тези до диспуту обов'язково готував викладач, який читав курс. Студент, якого було призначено до їх захисту, в складанні тез не брав участі [7]. Мабуть, така сама практика побутувала і у КМА.

- фельдмаршалу графу Борису Петровичу Шереметьєву, захищав їх студент Гавриїл Михайлович. Містять «Conclusiones philosophiae» з частини фізики - про душу, як латинською, так і слов'янською мовами. Детально описав ці тези А. Голубцов [9], їх фотографія є в книзі Ф. Тітова [10]. За даними А. Голубцова і Ф. Тітова, тези зберігались у Церковно-археологічному музеї Московської духовної академії, теперішнє їх місцезнаходження невідоме. Для нас вони цікаві як одна з найдавніших пам'яток перекладу латинської філософської термінології на слов'янську мову. Для мистецтвознавців вони також важливі, оскільки на них зображена одна з найкращих копій Богоявленської ікони Богородиці XVII ст.
4. Філософські тези 1713 року, захищені під керівництвом Сильвестра Пиновського, присвячені митрополиту київському Варлааму Кроковському, виконані гравером Нікодимом Зубжцьким, захищав їх студент Дмитро Силич. Містять «Conclusiones ex universa philosophia» (логіка, фізика і метафізика) латинською мовою. За свідченням А. Голубцова, зберігались у Церковно-археологічному музеї Московської духовної академії, їхня доля нині невідома. Детальний опис і фотографія містяться в працях А. Голубцова [11] і Ф. Тітова [12]. За даними А. Голубцова, ці тези, як і попередні, було захищено під час одного філософського диспуту, який відбувся у Києво-Могилянській академії. Для нас ці тези цікаві тим, що у них містяться розділи логіки і метафізики, яких немає у рукописі лекцій філософського курсу цього часу, також вони важливі для атрибуції рукописного філософського курсу.
5. Філософські тези 1738 року, захищені під керівництвом Сильвестра Кулябки, присвячені Києво-Печерському архимандриту Іларіону Негрубєцькому, гравер Григорій Левицький. Зберігалися в Церковно-археологічному музеї Київської духовної академії № 2368. Коротко описані М. Петровим [13], фотографія є в книзі Ф. Тітова [14]. Сучасне місцезнаходження невідоме. Як бачимо з фотографії, ці тези мали два підзаголовки: «Ex universa logica» і «Ex universa physica», але тексту самих тез у момент фотографування вже не було; мабуть, їх відрізали.
6. Філософські тези 1739 року, захищені під керівництвом Сильвестра Кулябки, присвячені архієпископу Рафаїлу Заборовському, виконані гравером Григорієм Левицьким. Захищав їх студент Дем'ян Галяховський 17 червня 1739 року. Зберігались в ЦАМ КДА № 2376, тепер знаходяться у Національному художньо-
- му музеї України, де є дві копії цього документа: одна на двох дошках, тобто є повне зображення, але немає тез - НХМУ, ГР2567, а друга - на одній дошці, тобто є лише нижня половина зображення і немає тез - НХМУ, ГР2572. За неофіційними даними, на одній з виставок у Києві, де експонувались речі з приватних колекцій, була виставлена «теза Заборовського» на трьох дошках, але нам не вдалося відшукати власника.
7. Філософські тези 1741 року, захищені під керівництвом Михайла Козачинського, присвячені архимандриту Києво-Печерської лаври Тимофію Щербацькому, виготовлені гравером Йоаном Давидом Шлеуеном у Берліні за ескізом вихованця КМА Йосипа Шигури. Зберігались ЦАМ КДА № 2377, місце їх теперішнього зберігання невідоме. Коротко описані М. Петровим [15], а їх фотографія є у книзі Ф. Тітова [16]. Як свідчить фотографія, на плакаті містився текст філософських тез (вступних, з логіки, фізики і метафізики).
- Нам невідомо, скільки тез було видруковано до публічних диспутів у КМА, чи вони друкувались щороку, чи лише тоді, коли приїжджали поважні гості. Наведений перелік тез - це інформація, доступна з довідкової літератури. На жаль, з цих семи тез нам відома доля тільки трьох (з яких дві знаходяться за межами України), про решту можна мати уявлення лише з фотографій. Фотографії, представлені в книзі Ф. Тітова, малі за розміром і низької якості, з них прочитати текст тез неможливо. Тому потрібно надалі проводити роботу щодо їх пошуку.
- На нашу думку, друкованих тез мало бути набагато більше. Скажімо, Роман Даровський, котрий досліджував викладання філософії в єзуїтських колегіях XVI ст., зафіксував наявність друкованих тез практично з кожного курсу, що там викладався [17]. Дуже ймовірно, що подібна практика друкування тез існувала і у КМА.
- Крім друкованих тез, збереглися написані переліки тез. Ці переліки часом навіть цікавіші від друкованих, бо інколи містять списки тез, призначених до кожного конкретного диспуту, який відбувався протягом року, (наведено навіть імена defendens-тів і oppugnans-тів). Ці списки тез найчастіше фігурують як додатки в рукописних записах курсів логіки.
- Нами було знайдено такі списки тез<sup>1</sup>:
1. Тези з курсу 1691/92-1692/93 навч. років (тези з логіки), викладач Стефан Яворський - у рукописі 619/397С.

<sup>1</sup> Усі рукописи, в яких є філософські тези до диспутів, зберігаються в ІР НБУВ.

2. Тези з курсу 1727/28-1728/29, навч. років (тези з фізики і метафізики), викладач Амвросій Дубневич - у рукописі 452п/1746.
3. Тези з курсу 1727/28-1728/29 навч. років (тези з усього курсу), викладач Амвросій Дубневич - у рукописі ДА/п49.
4. Тези з курсу 1729/30-1730/31 навч. років (тези з логіки і етики), викладач Стефан Калиновський - у рукописі 123п/83.
5. Тези з курсу 1749/50-1750/51 навч. років (тези з логіки і етики), викладач Георгій Кониський - у рукописі ДА/п51.
6. Тези з курсу 1751/52-1752/53 навч. років (тези з усього курсу), викладач Георгій Щербацький - у рукописі 454п/1698.

Дослідження філософських тез, які виносили на публічний чи поточний диспути, дуже важливе для вивчення викладання філософії у КМА. Адже при порівнянні змісту філософських тез зі змістом філософського курсу можна визначити, яке завдання було поставлене перед студентами у підготовці до диспуту, чи були вони зобов'язані тільки відтворити зміст того, що їм викладали протягом навчального року, чи була передбачена певна креативність з їхнього боку.

Звісно, для адекватного вивчення викладання філософії у КМА недостатньо лише джерел першої категорії. Для нас були б дуже цінними свідчення самих учасників навчального процесу щодо викладання філософії у КМА. Деякі дані про це можна одержати з АДКА, які виходили до революції, а також з інших збірок з відтвореними джерелами [18]. Однак, зважаючи на те, що збереглося дуже мало документів ранніх періодів існування КМА (XVII - поч. XVIII ст.), подібної інформації у нас не вистачає.

Отже, можна зробити висновок, що основною джерельною базою для дослідження викладання філософії в Києво-Могилянській академії є рукописні філософські курси, що, найімовірніше, написані студентами під час лекцій з філософії у КМА, а також друковані та рукописні філософські тези, які виносили на диспути в КМА. Ці джерела потрібно вивчати в комплексі і при цьому залучати додаткову інформацію з інших джерел, що висвітлюють особливості перебігу навчального процесу в Києво-Могилянській академії в XVII-XVIII ст.

1. *Козачинський Михайло*. Philosophia Aristotelica ad Mentem Peripateticarum Tradita (Філософія Аристотелева по умовованію перипатетиків изданная). - Львів, Друкарня братства, 1745.
2. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. - Львів, Вид-во ЛДУ, 1984. - Кн. 2. - Ч. 1. (1701-1764). - С. 69.
3. *Нічик В., Рогович М.* Примітки // Прокопович Ф. Філософські твори. - К.: Наук, думка, 1980. - Т. 2. - С. 517; *Кашуба М.* Георгій Кониський і його «філософський курс» // Кониський Г. Філософські твори: У 2-х томах. - К.: Наук, думка, 1990. - С. 10; *Захара І.* Примітки // Яворський С. Філософські твори. - К.: Наук, думка, 1992. - С. 615.
4. *Лихачев Д.* Текстология. На материале русской литературы X-XVII веков. - Ленинград: Наука, 1983. - С. 245-285.
5. *Darowski R.* Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku. - Krakow: FFTI, 1994. - S. 16.
6. *Лихачев Д.* Текстология... - С. 72.
7. *Darowski R.* Filozofia w szkołach jezuickich... - S. 15.
8. *Тимов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні XVI - поч. XIX в. - К., 1924. - С. 103.

*Голубцов А.* К вопросу о старых академических тезисах и их значению для археологии // Богословский вестник. - 1903. - № 7/8. - Т. 2. - С. 414-430.

*Тимов Хв.* Стара вища освіта... - С. 205.

*Голубцов А.* К вопросу о старых академических тезисах... - С. 414-430.

*Тимов Хв.* Стара вища освіта... - С. 207.

Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. - Отд. II (1721-1995). - К., 1905. - Т. I (1721-1750). - Ч. I. - С. 36.

*Тимов Хв.* Стара вища освіта... - С. 237.

Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. - Отд. II (1721-1995). - К., 1905. - Т. I (1721-1750). - Ч. I. - С. 37.

*Тимов Хв.* Стара вища освіта... - С. 239.

*Darowski R.* Filozofia w szkołach jezuickich... - С. 26-32.

Києво-Могилянська академія, кін. XVII - поч. XIX ст.: Повсякденна історія: 36. док. / Упоряд.: О. Задорожна та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005.

*My kola Symchych*

## THE DESIGNATION SOURCES FOR THE RESEARCH OF THE PHILOSOPHICAL EDUCATION IN KYIV-MOHYLA ACADEMY IN 17<sup>th</sup>-18<sup>th</sup> CENTURIES

*In his article author try to designate which sources and in what way must be included in the research of the philosophical education in Kyiv-Mohyla academy in 17<sup>th</sup>-18<sup>th</sup> centuries.*